

RETULANSAAREN YLIKARTANO HÄMÄLÄINEN KULTTUURIPAikka

MIKÄ ON RETULANSAAREN YLIKARTANO?

Ylikartano on ikivanhassa kulttuurimaisemassa sijaitseva hämäläinen talonpoikaistalo, joka tarjoaa ainutlaatuisen hyvin säilyneen ja monimuotoisen historiallisen ympäristön kulttuuriperintöelämyksille ja -kasvatukselle. Ylikartano on elävän historian paikka, jonka aiempien asukkaiden elämä ja monenlaiset kohtalot tarjoavat mahdollisuuden kurkistaa ihmisten kautta moniin maamme historian vaiheisiin.

Retulansaaressa on asuttu yhtäjaksoisesti rautakaudelta lähtien yli 1500 vuoden ajan. Saaressa on erittäin runsaasti erilaisia esihistoriallisia *muinaisjäännöksiä*. Myllymäen rautakautiselta asuin- ja kalmistoalueelta on dokumentoitu yli 200 kumpua ja useita kuppi- eli uhrikiviä. Muinaisuutteen opastaa Retulansaaren rautakaudesta tehty tietokonemalli ja mobiilipastuspalvelu.

Ylikartanon rakennukset sijaitsevat lajissaan harvinaisessa *ryhmäkylässä* keskellä saarta. Kylän kaksi muuta taloa ovat edelleen asuinkäytössä. Pihapiiri, johon kuuluvat päärakennuksen lisäksi muun muassa väentupa, talli ja navetta, on 1800-luvulta. Päärakennus on säilynyt arvokkaine irtaimistoineen. Ylikartanon edelliset omistajat, Vaulon sisarukset, kokivat historian ja perinteen vaalimisen elämäntehtävänä. Siksi koko talo henkii menneisyyttä, ihmisten elämää sukupolvesta toiseen.

Päärakennuksen irtaimiston lisäksi Ylikartanossa on erityinen *kotimuseo*, joka koostuu talon omista vanhoista tarvekaluista ja muista esineistä. Kotimuseon erikoisuus ovat vanhat leikkikalut.

Ylikartanon mailla ja saaren muilla alueilla on laajoja luonnon-suojelualueita, jotka tarjoavat näköalan Vanajaveden vehmaaseen *kansallismaisemaan*. Talon vanhoja laidunmaita hoidetaan perinteisin menetelmin suomalaisten maataislehmien ja lampaiden avulla.

Ylikartanon on vuodesta 1999 omistanut Suomen Kulttuuriperinnön Säätiö, jonka aikana talon rakennukset ovat läpikäyneet laajan kunnostus ja entistämishjelman. Nykyisellään Ylikartano on kulttuuripaikka, jossa järjestetään paikallisten yhteistyökumppanien avulla talon henkeen sopivaa toimintaa ja pidetään kulttuuriympäristö näin elävänä. Ylikartano tarjoaa historiaa, perinteitä, taidetta, luovaa tekemistä, koulutusta ja hiljaisuutta. Sen tiloja vuokrataan kokouksiin, seminaareihin ja juhliin.

Ylikartanon säilyttäminen ja vaaliminen avoimena kulttuuriperintökohteena on laaja ja jatkuva hanke, johon yhteistyökumppaneina on osallistunut monenlaisia tahoja, oppilaitoksia, järjestöjä ja yksityisiä ihmisiä. Ylikartanon toimintaa kehitetään erityisesti yhteistyössä alueen kuntien kanssa, mutta kartano tarvitsee ja ottaa vastaan myös yksityisten tahojen tukea.

RETULANSAAREN YLIKARTANO HÄMÄLÄINEN KULTTUURIPAIKKA

YLEISESITTELY

Retulansaaressa ja Ylikartanossa tiivistyy vuosituhatvuotinen hämäläinen historia. Pitkä asutushistoria ja 2500 vuotta jatkunut viljely, talon mielenkiintoinen henkilöhistoria ja sen entisten omistajien 1940-luvulla systemaattisesti aloittama historian tallentamistyö sekä viimeksi Suomen Kulttuuriperinnön Säätiön toimet ovat luoneet Ylikartanoon historiallisesti poikkeuksellisen edustavan ja arvokkaan kulttuuriperintökokonaisuuden.

Alla on perustietoja Ylikartanon historiasta, ympäristöstä, rakennuksista, irtaimistosta ja kokoelmista sekä tehdyistä korjaustoimista ja muista kehittämishankkeista. Myös Ylikartanon toiminnan suuntaviivat ja toimintamahdollisuudet kuvataan pääpiirteissään.

Retulansaaren ja Ylikartanon historiasta

Retulansaaressa on asuttu yhtäjaksoisesti rautakaudelta saakka, ainakin 1500 vuoden ajan. Vanhimmat viljan siitepölylöydöt ovat 2500 vuoden takaa. Rautakauden asukkaista kertovat edelleen hautakummut ja muut röykkiöt sekä kuppi-, eli uhrikivet.

Valtakunnallisesti merkittävältä ja maamme tunnetuimpiin muinaismuistoalueisiin kuulvalta *Myllymäen rautakautiselta asuin- ja kalmistoalueelta* on luetteloitu yli kaksisataa erilaista ihmisen toiminnasta syntynyttä kumpua ja useita uhrikiviä. Paikan muinaiset löydöt on ajoitettu noin 500-1100-luvuille. Muinaislöytöjä on tehty saarella monista muistakin paikoista, muun muassa Ylikartanoon kuulvalta Peltto-Idun alueelta. Ehkä mielenkiintoisin viimeaikaisista löydöistä on pronssinen rannerengas. Ylikartanossa järjestetään alan harrastajille suunnattuja arkeologialeirejä. Aimo-koulun kanssa on käyty keskusteluja rautakauden kylän perustamisesta Ylikartanon riihenmäkeen.

Vanhin asiakirjamaininta Retulansaaresta on vuodelta 1429. Keskiajalla ja uuden ajan alkupuolella Retulansaarella oli sekä aatelisten rälssimaita että talonpoikaistiloja. Näistä koottiin 1600-luvulla *Retulan kartano*, joka sai aikaa myöten omistukseensa koko vajaan 200 hehtaarin saaren. Omistajaksi tuli 1691 Hämeen linnan komendantti Anders Berg, myöhemmin Retulan kartanon isäntiä olivat mm. sotakomisari Karl Saxbeck ja lääninrahastonhoitaja Jakob Cygnaeus.

Retulan säätyläiskartanon aika päättyi 1810-luvulla, kun kolme sääksmäkeläistä talonpoikaa osti kartanon ja samalla koko saaren. Sukulaismiehet jakoivat saaren kolmeen itsenäiseen tilaan - näin syntyivät Ylikartano, Alikartano ja Laurila. Tilojen rakennukset sijaitsivat tiiviissä ryppäessä keskellä saarta ja muodostavat tyypillisesti *hämäläisen ryhmäkylän*. Tämä kylätyyppi edustaa Suomessa isoajakoa edeltävää aikaa. Ylikartanon rakennukset ovat pääosin tältä ajalta, eli 1800-luvulta.

Ylikartano oli 1800-luvulla vauras talo, *rustholli*, jossa talonpoikaiseen elämänmuotoon yhdistyi pyrkimys sosiaaliseen ja kulttuuriseen nousuun. Talon isäntä Matti Retula toimi vuoden 1863 valtiopäivillä talonpoikaissäädyn edustajana. Talolle oli tyypillistä koulutukseen, kansansivistykseen ja henkiseen kulttuuriin, erityisesti tyttöjen koulutukseen panostaminen. Talon kirjasto on huomattava.

RETULANSAAREN YLIKARTANO HÄMÄLÄINEN KULTTUURIPAIKKA

Ylikartanon isännän kaaduttua talvisodassa talon maistereiksi opiskelleet tyttäret, *Talvikki ja Valvatti Vaulo* palasivat kotitaloonsa, jossa he harjoittivat maataloutta 1990-luvulle saakka. Sisarusten elämää leimasi vahva harrastus historiaa ja kotiseutua kohtaan. Heidän aikanaan taloon koottiin laaja kotimuseo ja huomattava tekstiilikokoelma. Vuonna 1999 sisarukset testamenttasivat ja lahjoittivat talon Suomen Kulttuuriperinnön Säätiölle.

Ylikartanon ympäristöstä

Vanajaveden laakso on yksi Suomen *kansallismaisemista*, ja Retulansaari on sen helmi. Ylikartano sijaitsee tällä ukkosenjumalan saarella, jolle on keskittynyt uskomaton määrä erilaisia vaalittavia luonnonarvoja: kiinteitä muinaismuistoja, hienoja perinnemaisemia, harvinaisia kasveja, luonnonsuojelualueita, jne. Retulansaari onkin Suomen arvokkaimpia maaseudun kulttuurimaisemia. Ylikartanon pinta-ala on nykyisellään 22 hehtaaria, josta pääosa on luonnonsuojelualuetta ja kuuluu lehtojensuojelu- tai Natura 2000 – ohjelmaan.

Ylikartanon ja Alikartanon laitumet on määritelty *valtakunnallisesti arvokkaaksi perinnemaisemaksi*. Syynä siihen on niiden edustava kasvillisuus, muinaisjäännökset, maisemalliset ja kulttuurihistorialliset arvot sekä laajuus. Perinnemaisemista näyttävien on Myllymäen katajikko. Sen lisäksi saarella on säilynyt hienoja niittyjä, metsälaitumia, ketoja, kallioketoja ja hakamaita. Perinnemaisemat ovat säilyneet ennen kaikkea pitkään jatkuneen laidunnuksen ansiosta. Ylikartanossa laiduntavat lehmät ja lampaat ovat suomalaisia alkuperäisrotuja. Ylikartanon yhteistyössä Lepaan puutarhaoppilaitoksen kanssa kunnostetussa puutarhassa kasvaa suuri joukko perinteisiä suomalaisia hyötykasveja.

Suuri osa Retulansaarta on luonnonsuojelualueena. Saaren etelä- ja itärantojen rantalehdot ovat *valtakunnallisesti arvokkaita luontokohteita*, ja niissä kasvaa runsaasti kynäjalavaa. Muita lehtokasveja ovat mm. humala, tesmayrtti, keltavuokko, lehtopalsami ja lehtopähkämö. Pohjoisrannan tervaleppä-tuomilehto on maakunnallisesti arvokas kohde. Idunkärjen luonnonsuojelualue on perustettu 1976, siellä on mm. pähkinälehtoa. Vuonna 2005 saaren etelärannan rehevistä lehdoista muodostettiin uusi laaja luonnonsuojelualue.

Ylikartanon mailla tavattavia uhanalaisia kasveja ovat esim. kynäjalava, peltorusojuuri ja keltamatara (kesämaitiainen alueellisesti uhanalainen) sekä silmälläpidettäviä lajeja ketonoidanlukko ja kelta-apila. Laitumien muita kasveja ovat mm. hakarasara, jänönapila, nurmilaukka, mäkikaura, peurankello, törösara, hietalemmikki, ketokäenminttu, tummatulikukka, kevättädyke, kanervisara, hirssisara, vata ja liuskaraunioinen.

Ylikartanon rakennuskanta ja tehdyt korjaukset

Ylikartanon rakennuskanta on säilynyt lähes kokonaisuudessaan. Tämä historiallisessa mielessä erittäin edustava, mutta pahasti ränsistymään päässyt rakennuskanta on Suomen Kulttuuriperinnön Säätiön omistuksessa läpikäynyt laajan uudistamis-, korjaus- ja entistämishojelman. Kehittämistoimien kokonaisarvo on ollut vuosina 1999-2007 yhteensä noin 1,8 miljoonaa euroa.

RETULANSAAREN YLIKARTANO HÄMÄLÄINEN KULTTUURIPAIKKA

Ylikartanon tilakokonaisuuteen kuuluu 12 rakennusta, joissa suurimmat työt ovat kohdistuneet entiseen talliin, väentupaan ja navettaan. Lisäksi koko tilalle on rakennettu uusi vesi-, viemäri-, sähkö- ja tiedonsiirtoverkosto. Vanhaan AIV-torniin on valmistunut naapuritilallekin lämpöä tuottava moderni hakeella ja pelletillä toimiva lämpökeskus. Kaikki keskeiset rakennukset ovat saaneet vähintään uuden katon ja maalipinnan.

Ylikartanon 420 neliömetrinen päärakennus, jonka vanhimmat osat ovat 1800-luvun alusta, sai nykyisen ulkoasunsa 1880-luvulla. Talo on säilynyt sisustuksineen siinä asussa kuin se oli talon viimeisten asukkaiden aikana 1990-luvulla. Päärakennus toimii sekä museona, että tunnelmallisena tapahtumatilana. Päärakennuksen kuistilta avautuu näkymä pihapuistoon ja puutarhaan, jonka monipuolisten viljelmien perinnelajikkeet tuottavat satoa talon keittiöön. Päärakennuksen säilyminen ja käyttökunto on turvattu muun muassa uudella peltikatolla sekä lämmitysjärjestelmän, vesijohtojen ja sähköjen osittaisuudistuksille.

Toinen miespihan kolmesta rakennuksesta on 1700-luvulta peräisin oleva väentupa, joka on entistetty pieteetillä kokous-, toimisto- ja kahvilakäyttöön. Rakennus soveltuu myös asumiseen. Miespihan täydentää museorakennus, joka on säätiön omistusaikana saanut uuden huopakatteen, punamullan ja sähköjärjestelmän. Rakennukseen kuuluva näyttävä holvikellari on myös entistetty.

Toisella puolella raittia sijaitsevan karjapihan rakennukset ovat talli, navetta ja kärrivaja. Talli on muutettu perusteellisessa remontissa kokous-, tapahtuma- ja työskentelytilaksi sosiaalituloineen. 1860-luvuta peräisin olevan kivinavetan katto ja välipohja on uusittu syksyllä 2006 osin perinteisiä menetelmiä käyttäen. Mikäli navetta halutaan ottaa jälleen alkuperäiseen käyttöönsä, tulee sen sisätilat vielä uusia nykyisiä säännöksiä vastaaviksi. Kärrivajan hirsinen osa on kunnostettu heti hankkeen alkuvaiheessa. Siellä säilytetään edelleen tilan vanhoja ajopelejä. Rakennuksen toinen pää (liiteri) toimii ulko-varastona.

Päärakennuksen takana, puutarhan puolella sijaitsevat lisäksi entinen sauna, johon on kunnostettu kesämajoitushuoneita, historiallinen ja komea viljapuori sekä kanala, lampola ja vanha leikkimökki. Riihilato, riihi ja kuivuri sijaitsevat ns. riihenmäessä, hieman erillään muista rakennuksista. Näistä suuri riihilato on niin huonokutoinen, että se tulisi purkaa. Kesällä 2007 Ylikartanon vierailijoille valmistui asianmukainen paikoitusalue. Syksyllä 2007 vanhaan kuivuriin valmistui uutta lämmintä varastotilaa Ylikartanon kokoelmille.

Muut kehittämistoimet

Ylikartanon laaja irtaimisto on inventoitu perusteellisesti ja valmistettu varastointiin. Kyseessä on EAKR-raham avulla toteutettu nelivuotinen suurhanke. Osa esineistöstä on myös entistetty. Pitkälti talkootyöhön perustuneessa POMO-hankkeessa kehitettiin ja kunnostettiin vuosina 2006-2007 Ylikartanon pihapiiriä ja ryytimaita. Hämeen ammattikorkeakoulun koordinoimassa Retu – Hämäläinen maisema -hankkeen puitteissa rautakautisesta Retulansaaresta luotiin 3D-malli ja opastusohjelma, jotka toimivat internetin lisäksi myös mobiilipäätteissä.

RETULANSAAREN YLIKARTANO HÄMÄLÄINEN KULTTUURIPAIKKA

Ylikartanon kokoelmat

Ylikartanoon kuuluu päärakennuksen laajan ja edustavan irtaimiston lisäksi noin 1 200 esinettä sisältävä kotimuseo, joka esittelee talon tarve-esineistöä 1800- ja 1900-luvuilta. Kokoelman erikoisuus on edustava joukko leikkikaluja. Museon ovat keränneet ja luetteloineet taloa 1939–1999 emännöineet maisterit Valvatti ja Talvikki Vaulo. Lisäksi talon tekstiilikokoelma käsittää yli 6 000 dokumentoitua esinettä. Kaiken kaikkiaan talon inventoituun irtaimistoon kuuluu yli 10 000 esinettä ja dokumenttia sekä huomattava, kokonaisuudessaan digitoitu valokuvakokoelma.

Ylikartanon toiminnasta

Ylikartanoa kehitetään avoimena vierailu-, tapahtuma-, tutkimus-, ja oppimispaikkana. Saarella on erinomaiset mahdollisuudet ja tilat historian elävöittämiselle sekä ympäristöstä nauttimisella ja oppimiselle. Tähän mennessä Ylikartanon keskeisimpiä toimintamuotoina ovat olleet erilaiset kirjallisuuden ja taidehistorian tapahtumat, luontoretket ja perinnetyö- ja arkeologialeirit. Jatkossa toimintaa pyritään kehittämään yhteistyössä alueen opetus- ja kulttuuritoimijoiden kanssa. Etenkin yhteistyö alueen kuntien kulttuuri- ja opetustoimien kanssa tarjoaa merkittäviä mahdollisuuksia. Kulttuuripaikalle otollisia kohderyhmiä ovat maaseutuperinteestä, luonnosta ja ympäristöstä, historiasta, taiteesta, kädentaidoista ja hämäläisestä kulttuuriperinnöstä kiinnostuneet henkilöt ja ryhmät.

Vuoden 2007 päätapahtuma oli kolmepäiväisenä järjestetyt Häme-päivät, jolloin Ylikartanossa esiteltiin muun muassa perinteisiä käden taitoja, saaren muinaisuutta ja luontoa. Muita mainittavia tapahtumia olivat Retu-seminaari, pohjoismainen luonnonkukkapäivä, yölintukonsertti, retkipäivä Vanajaveden laakson rautakauteen, Euroopan rakennusperintöpäivä ja Hauhon musiikkijuhlien konsertti. Maaseutuperinne elää Ylikartanossa myös karjan laitumelle lasku-, heinänteko- ja elonkorjuutapahtumina. Ylikartanossa järjestetään myös vaihtuvia näyttelyitä, kuten toteutetut ”1000 vuotta Suomessa” ja ”Maisemia Hämeestä.”

Tulevaisuudessa Ylikartano tarjoaa yhdessä alueellisten yhteistyökumppaniensa kanssa koulutusta ja kurseja, järjestää opastuksia, näyttelyitä ja esittelyjä, tuottaa maaseutu- ja kulttuurimatkailupalveluja ja kulttuuritilaisuuksia, kerää ja välittää tietoa kulttuuriperinnöstä ja maaseutukulttuurista opetuksen, suunnittelun ja kehittämishankkeiden tarpeisiin, vuokraa tilojaan yksityisten ja yhteisöjen tilaisuuksiin sekä vaalii paikan aineellista ja henkistä perintöä.

Nykyiset toimijat

Ylikartanon toiminnanjohtajana toimi kesän 2007 yhteiskuntatieteiden maisteri Marjukka Kulmala. Kulmala on siirtynyt toiminnanjohtajaksi säätiön Helsingin toimistoon, jossa hänen vastuualueenaan on edelleen Ylikartano. Retulansaaren Ylikartanon rahaston hoitokunnan puheenjohtajana toimii professori Juhani Lokki, ja hoitokunnan jäseninä ovat fil.tri. Antti Haapanen, toimittaja Markku Karvonen, tutkija Lauri Putkonen sekä kotiseutuneuvos Erkki Ullamo.

Kulttuuripaikan toimintaa tukee vuodesta 2007 lähtien Ylikartanon ystävät ry:n. Yhdistyksen puheenjohtaja on Hämeenlinnan historiallisen museon johtaja Tuulia Tuomi. Lisäksi Ylikartanon toimintaa tukee suuri joukko aktiivisia yksityishenkilöitä.